

УДК 347.682

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.11>

Чупрій Д.Ю.

студентка IV курсу

юридичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБОВ'ЯЗКИ ВІДЧУЖУВАЧА ЗА СПАДКОВИМ ДОГОВОРОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. За майже два десятиліття існування в українському правовому полі спадковий договір довів свою значущість на практиці. Визначення особою фактичної та юридичної долі свого майна на випадок смерті є її невід'ємною правомочністю як власника, а можливість здійснити таке розпорядження в договірному порядку лише сприяє нормальному розвитку й упорядкованості цивільно-правових відносин.

У цей же час спадковий договір лишається одним із найбільш дискусійних інститутів вітчизняного цивільного права. Це явище викликано передусім тим, що спадковий договір, ставши новелою ЦК України 2003 року (далі – ЦК), отримав досить стисле врегулювання в нормах глави 90. На сучасному етапі не сприяє вирішенню проблемних питань і його нетиповість: спадковий договір був невідомий римському праву, а в сучасному вигляді він значно відрізняється від договорів такого роду, що існують нині в правових системах зарубіжних держав.

Важливою проблемою, навколо якої досі точаться суперечки, є природа спадкового договору за ознакою розподілу прав та обов'язків його сторін – набувача й відчужувача. Стаття 1302 ЦК містить пряму вказівку на обов'язок набувача за цим договором виконувати розпорядження відчужувача, тоді як прямої відповіді на питання «Чи є у відчужувача за спадковим договором обов'язки?» це та інші положення глави 90 не містять. З огляду на це, особливого значення для розуміння сутності спадкового

договору набувають дослідження українських цивілістів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення інституту спадкового договору зробили Н.П. Шама, С.В.Мазуренко, З.В.Ромовська, Є.О.Рябоконт, Р.А.Майданик, О.Ю.Кравченко, М.О.Савельєва, В.М.Слома, А.В.Гриняк, Х.М.Маркович та інші вітчизняні науковці, що присвятили праці правовій природі й теоретико-практичним проблемам цього правочину. Утім у доктрині досі відсутня єдність щодо розуміння сутності спадкового договору, що свідчить про невизначеність правового статусу його сторін і ставить під загрозу доцільність та ефективність досліджуваного договору.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження двосторонньої природи спадкового договору й визначення обов'язків, які покладаються на відчужувача цим договором у цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу. Питання одно- чи двосторонності будь-якого договору є, на наш погляд, принциповим. Кореспондування кожному суб'єктивному праву відповідного обов'язку, а також установлення відповідальності на випадок, якщо ці зобов'язання виконані не будуть, є юридичною гарантією реалізації прав сторін. О.С.Йоффе справедливо зазначав, що потреба в такій класифікації пов'язується саме з практичними завданнями [5, с. 17].

У змісті положень глави 90 ЦК йдеться, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпоря-

дження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст. 1302 ЦК); окремо визначаються обов'язки набувача в спадковому договорі (ст. 1305 ЦК). Із цього випливає наявність у відчужувача права вимоги виконання своїх розпоряджень набувачем, який, відповідно, обтяжений цим обов'язком. Законодавець справді не включив до глави 90 ЦК норму, яка прямо вказувала б на наявність у відчужувача будь-яких обов'язків, однак поспішати з висновком про односторонність спадкового договору, на нашу думку, не варто, оскільки так само відсутні й прямі чи опосередковані вказівки на неприпустимість покладання обов'язків на відчужувача, з огляду на природу досліджуваного правочину, які існують нормах, що регулюють окремі односторонні договори. Для порівняння: у ст. 1046 ЦК зазначено, що договір позики є укладеним з моменту передання предмета цього договору, відтак із цього моменту всі обов'язки за договором позики несе позичальник, а позикодавець набуває за цим договором тільки права; а з ч. 2 ст. 717 ЦК випливає, що встановлення обов'язку обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру суперечить природі договору дарування.

Незважаючи на це, велика кількість вітчизняних учених заперечує взаємність прав та обов'язків сторін спадкового договору. Так, З.В. Ромовська вважає, що специфіка цього договору не дає змоги наділяти відчужувача обов'язками, тож, на її думку, такий вигідний статус відчужувача надає йому «суттєвий психологічний вииграш» і робить спадковий договір гідною альтернативою договору довічного утримання [22]. Коментуючи ст. 1302 ЦК, О.С. Захарова також наголошує на тому, що відчужувач за спадковим договором наділений лише правом вимоги [13, с. 1036]. Таку думку підтримує велика кількість українських цивілістів, як-от: Р.А. Майданик [9, с. 92], З.Ф. Самчук-Колодяжна [27, с. 241], В.М. Слома [28, с. 145].

Як ми вже зазначали, інститут спадкового договору став новелою для українського законодавства, більше того, підходи до сутності цього договору в праві зарубіжних тих країн, яким відомий цей інститут, різняться. Тому вважаємо, що в разі, якби спадковий договір дійсно передбачався б українським законодавцем як односторонній, це положення було б утілено у відповідних нормах глави 90 ЦК. Відсутність такої вказівки, як і відсутність імперативної заборони покладати на відчужувача обов'язки за цим договором, переконливо свідчить про те, що законодавець як мінімум надає сторонам можливість визначати в ньому взаємні права та обов'язки. Отже, ми не можемо погодитися з авторами, які, хоч і визнають можливість сторін визначити в спадковому договорі окремі обов'язки відчужувача, уважають це «певним відступом від законного трафарету цього договору» [23, с. 280], позаяк такого законного «трафарету», який би визначив неприпустимість покладання обов'язків на відчужувача, просто не існує.

Аналіз практики доводить: контрагенти, керуючись принципом свободи договору, широко користуються ним і покладають обов'язки й на відчужувача [16; 17; 18; 20]. Найпоширенішими серед можна назвати обов'язок утримувати майно, щодо якого укладено договір, у належному стані; обов'язок утримуватися від дій, які б завдали шкоди зазначеному майну; обов'язок не посвідчувати заповіту щодо такого майна; обов'язок не перешкоджати виконанню умов договору. Уважаємо, що зазначення в договорі таких загальних обов'язків зумовлено передусім нечітким розумінням норм глави 90 ЦК та правової природи цього договору, а тому контрагенти змушені додатково визначати гарантії свої прав.

На користь *двосторонності* спадкового договору свідчить і судова практика. Так, Ордзонікідзевський районний суд, розглядаючи справу № 265/649/16-ц, зазначив, що в спадковому договорі можуть бути встанов-

лені правові наслідки *порушення зобов'язань як набувачем, так і відчужувачем* у вигляді встановлення обов'язків щодо відшкодування ними збитків і компенсації моральної шкоди контрагенту [19].

Отже, цілком обґрунтованою видається позиція Є.О. Рябокonia, який пояснює двосторонність спадкового договору насамперед тим, що на практиці до договорів можуть уноситися положення, які покладають обов'язки й на відчужувача: зобов'язання надати набувачу право проживання в житлі або ж забезпечити його певними засобами, необхідними для виконання договору. Основним призначенням таких обов'язків учений називає сприяння належному виконанню договору [24, с. 164].

Утім справедливо було б зазначити, що в більшості випадків контрагенти, укладаючи спадковий договір, окремо не визначають у ньому обов'язки відчужувача. У такому разі, припустивши, що останній, відповідно до ст. 1302 ЦК, наділений лише правом вимоги, ми б мали визнати односторонність більшості спадкових договорів, адже ані з їх умов, ані, здавалося б, із положень глави 90 ЦК жодних обов'язків не випливає. На наш погляд, упевнено стверджувати про це можна лише після ґрунтовного аналізу не тільки буквального змісту ст. 1302 ЦК, а й тлумачення інших норм зазначеної глави, що дають змогу зрозуміти природу спадкового договору в цивільному законодавстві України.

З огляду на це, особливий інтерес викликає ст. 1307 ЦК, присвячена забезпеченню виконання спадкового договору. Зокрема, згідно з ч. 1 цієї статті, на визначене в спадковому договорі майно нотаріус накладає заборону відчуження, а відповідно до ч. 2, заповіт, складений відчужувачем щодо такого майна, є нікчемним.

Незважаючи на відсутність легального визначення поняття «забезпечення виконання зобов'язання», у цивілістичній науці сформувалося досить стійке розуміння сутності цього інституту. Так, способи забезпечення

виконання зобов'язання зазвичай розглядаються як такі, що стимулюють *боржника* до належної поведінки та гарантують виконання ним основного зобов'язання з урахуванням інтересів *кредитора* [3, с. 549; 13, с. 44]. Саме наявністю останніх ще в римському праві пояснювалася необхідність визначення правових засобів, які б примушували *боржника* до добровільного і своєчасного виконання зобов'язання [14, с. 370; 21, с. 335]. Тому забезпечувальний характер цих способів заперечується вченими, що обстоюють односторонність спадкового договору. Наприклад, О.С. Захарова вважає їх виключно наслідками договору й тому вважає назву ст. 1307 ЦК недоречною [13, с. 1039], а З.В. Ромовська обмежується вказівкою на спрямованість таких заходів на охорону інтересів набувача [12, с. 967] і називає їх установленою законом гарантією стабільності спадкового договору [23, с. 280].

Повертаючись до положень ст. 1307 ЦК, констатуємо, що заборона відчуження обумовленого в спадковому договорі майна (ч. 1 цієї статті) та декларована нікчемність складеного щодо такого майна заповіту (ч. 2 цієї статті) явно спрямовані на захист прав та інтересів набувача, який потребує певних гарантій того, що після смерті відчужувача він унаслідок належного виконання своїх зобов'язань отримає відповідну власність. Водночас варто пам'ятати, що сутність способів забезпечення традиційно полягає в їх застосуванні після порушення або в разі порушення контрагентом договірних обов'язків.

Тому можна погодитися з тим, що передбачені ч.ч. 1 і 2 ст. 1307 ЦК способи забезпечення спадкового договору є водночас наслідками його укладення, що пояснюється імперативністю цих положень. Разом із тим вважаємо недоцільним піддавати сумніву правильність назви ст. 1307 ЦК: її положення не суперечать іншим нормам цієї глави або ж ч. 2 ст. 546 ЦК, що допускає можливість спеціального визначення інших видів забезпечення зобов'язань, окрім традиційних.

Отже, у межах ст. 1307 ЦК передбачено заходи, що стимулюють до належного виконання своїх зобов'язань за спадковим договором не тільки набувача (ч. 3 ст. 1307 ЦК), а й відчужувача (ч. ч. 1, 2 ст. 1307 ЦК). Із цього можна зробити висновок про взаємність прав та обов'язків контрагентів за спадковим договором, а відтак і відчужувач виступає в ньому як кредитором, так і боржником навіть у тому разі, коли договір не містить спеціально покладених на нього додаткових обов'язків.

Примітно, що українські науковці, які відстоюють *двосторонність* спадкового договору, в обґрунтуванні своєї позиції відштовхуються від норм цієї статті, убачаючи в її положеннях не лише способи забезпечення виконання сторонами договору, а й, власне, покладені на них обов'язки.

Так, А.Б. Гриняк зазначає, що спадковий договір варто розглядати як «двосторонньо зобов'язуючий, оскільки цей правочин являє собою узгоджені дії двох сторін, обтяжені обов'язками. На відчужувача, окрім прав, покладаються обов'язки – не відчужувати майно, забезпечити його схоронність» [2, с. 47]. Цієї думки притримуються й С.В. Мазуренко [8, с. 11] і Х.М. Маркович [10, с. 87]. Є.О. Рябоконт також вважає, що спадковий договір у більшості випадків є правочином, який покладає на його сторін взаємні зобов'язання [24, с. 156], адже права й обов'язки за цим договором виникають у кожного з його учасників, при чому правам однієї сторони кореспондують обов'язки другої й навпаки [25, с. 1175]. Учений зазначає й про покладення на відчужувача таких загальних обов'язків, як ужиття заходів, спрямованих на недопущення втрати, загибелі або псування майна, що є предметом спадкового договору [29, с. 177]. В.І. Лебідь додає, що відчужувач зобов'язаний не складати заповіт щодо майна, яке є предметом спадкового договору, не передавати таке майно у власність іншим особам, не ухилитися від прийняття належного виконання зобов'язань набувачем [1, с. 127].

Погоджуючись із тим, що з передбачених ст. 1307 ЦК способів забезпечення виконання спадкового договору впливають і конкретні обов'язки сторін, вважаємо за доцільне розглянути окремі з них. Так, праву набувача отримати у власність обумовлене в договорі майно після смерті відчужувача кореспондує обов'язок останнього не відчужувати його. Дотримання цього обов'язку нерозривно пов'язане з ефективністю імперативно визначеного заходу, спрямованого на забезпечення його виконання – накладення нотаріусом заборони на його відчуження. На практиці ж такий захід не забезпечує повною мірою захищеність інтересів набувача з огляду на таке.

Теза про те, що предмет спадкового договору не обмежується тільки нерухомістю, практично не викликає дискусій. Відповідно й передбачена ч. 1 ст. 1307 ЦК та п. 8.7 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України заборона відчуження предмета договору мала б накладатися нотаріусом і на рухоме, і на нерухоме майно. Однак такий спосіб забезпечення виконання спадкового договору насправді є актуальним лише щодо майна, яке потребує спеціальної процедури відчуження, позаяк п. 9 ст. 34 та ст. 73 Закону України «Про нотаріат» покладають на нотаріуса повноваження накладати заборону на відчуження нерухомого майна, а глава 15 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України містить положення, відповідно до якого нотаріус накладає заборону щодо відчуження також транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації.

Із зазначеного випливає, що *рухоме майно*, щодо якого укладено спадковий договір і на відчуження якого нотаріус не уповноважений накладати заборону, є, по суті, незахищеним, а інтереси набувача знаходяться під загрозою порушення відчужувачем. На цю проблему вказували ще на самому початку існування інституту спадкового договору (зокрема, Ю.О. Заїка [4, с. 143] та Н.П. Шама [30, с. 10]), однак, на жаль, питання збереження об'єктів

спадкового договору окремих видів залишається невіршеним.

Якщо погодитися з авторами, які заперечують наявність у відчужувача будь-яких обов'язків за спадковим договором, ми б мусили визнати: незважаючи на існування дійсного договору, він може продовжити розпоряджатися останнім на свій розсуд, а набувачеві, з огляду на консенсуальний характер цього правочину, залишається тільки сподіватися на добросовісність контрагента.

Коментуючи ст. 1308 ЦК, З.В. Ромовська стверджує, що відчуження майна, зазначеного в спадковому договорі, означає односторонню відмову відчужувача від договору, унаслідок чого інша сторона має право вимагати відшкодування всіх витрат, які понесені на виконання розпоряджень відчужувача, і моральної шкоди [12, с. 968]. Справді, позаяк ч. 2 ст. 214 ЦК ставить відмову від двостороннього правочину в залежність від наявності взаємної згоди сторін або ж відповідної норми закону (якої глава 90 ЦК, вочевидь, не містить), така відмова від участі в правочинах, що виникли внаслідок волевиявлення двох сторін, є ігноруванням волі іншої сторони. Але в цьому випадку нам видається більш доцільним говорити не просто про відмову відчужувача від права вимагати виконання своїх розпоряджень у майбутньому, а й про його свідомі дії, спрямовані на порушення одного зі своїх договірних обов'язків, а саме обов'язку не відчужувати майно, щодо якого укладено спадковий договір, або ж його частини. Такому обов'язку цілком відповідає взаємний обов'язок набувача виконувати розпорядження відчужувача, який, у свою чергу, наділений правом вимагати такого виконання.

Не можна у цьому разі говорити про «добровільну відмову» відчужувача від свого права власності, оскільки він тільки обмежує право розпорядження своїм майном. Отже, складається ситуація, подібна до договору іпотеки, коли особа володіє та користується майном, але не може його відчужити [23, с. 284]. Незважаючи на те що обов'язок утримуватися від від-

чуження зазначеного майна випливає з природи спадкового договору, уважаємо за доцільне окремо вказати його в межах глави 90 ЦК.

Що стосується питання збереження об'єкта спадкового договору, що нині не підлягає державній реєстрації, то в літературі зустрічається пропозиція розробити та запровадити реєстри заборон за спадковими договорами, що сприятиме «ідентифікації» такого майна [13, с. 1039], і, вочевидь, відновленню вже порушених відчуженням такого майна прав набувача. Таке вирішення проблеми видається малоефективним, адже рухоме майно, права на яке не підлягають обов'язковій реєстрації, усе ж може бути відчужене за усним або простим письмовим правочином. Із цієї причини О.Ю. Кравченко пропонує взагалі обмежити об'єктний склад спадкового договору лише «коштовним майном, яке неможливо відчужити до виконання зобов'язання» [6, с. 185], тобто таким, що підлягає державній реєстрації.

На наш погляд, утілення зазначеного дійсно дасть змогу ліквідувати наявну теоретико-практичну проблему без значного перегляду всіх статей глави 90, однак усе ж запропонований підхід видається надто спрощеним і таким, що значно звузить сферу застосування спадкового договору. Можна припустити ситуацію, коли контрагенти укладають спадковий договір виключно щодо такого рухомого майна, яке з об'єктивного погляду цінним не є (а відтак не підлягає державній реєстрації), але для самих суб'єктів (суб'єкта) містить певну цінність, в іншому разі укладання договору просто не мало б для них сенсу. Усунення з об'єктного складу спадкового договору речей, що вільно перебувають у цивільному обороті, та обмеження можливості особи розпорядитися таким майном шляхом укладення цього правочину навряд чи буде обгрунтованим і доцільним.

На нашу думку, ризики, під якими «автоматично» опиняються права набувача, не відповідають природі спадкового договору та роблять цей інститут недосконалим. Най-

більш вдалим вирішенням зазначених проблем нам видається внесення до глави 90 ЦК не лише прямої вказівки на обов'язок відчужувача не відчужувати об'єкт спадкового договору, а й положень, що чітко передбачали б можливість набувача в такому разі вимагати його зміни чи розірвання й в обох випадках відшкодування завданої таким порушенням шкоди.

Водночас **обов'язок утримувати майно**, щодо якого укладено спадковий договір, нерідко фігурує на практиці й у доктрині, де його зараховують до обов'язків відчужувача, що випливають із природи спадкового договору. Однак варто визнати, що **такий обов'язок покладається на будь-якого власника**. Натомість поширений обов'язок не допускати втрати таким майном своїх якостей чи погіршення його стану співвідноситься з необхідністю захисту інтересів набувача за цим договором, що мають явний економічний характер. Відтак погоджуємося з Н.П. Шамою, яка пропонує окремо передбачити в законі обов'язок відчужувача щодо збереження майна, визначеного в спадковому договорі, у разі невиконання чи порушення яких набувач отримав би право вимагати відповідного зменшення обсягу його обов'язків [30, с. 11]. На наш погляд, доцільно було б додати сюди й обов'язки відчужувача не передавати таке майно третім особам без відома набувача.

Інколи в доктрині до загальних обов'язків відчужувача зараховують обов'язок **не ухилятися від прийняття** виконання умов договору набувачем. Справедливо буде зазначити, що такий обов'язок впливає із сутності **будь-якого** договірної зобов'язання. Безумовно, щодо спадкового договору це положення є особливо актуальним, адже його умови розраховані, як правило, на тривалий проміжок часу та регулярне виконання набувачем розпоряджень відчужувача. Досить часто в позовних вимогах такий обов'язок просять покласти на своїх контрагентів ті набувачі, які належно виконують договір, тоді як інша сто-

рона умисно ухиляється від прийняття такого виконання. Відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК, якщо одна сторона істотно порушує договір, тобто позбавляє іншу сторону значною мірою того, на що вона розраховувала під час укладення договору, остання має право вимагати змінити або розірвати договір у судовому порядку. Таку вимогу, наприклад, пред'явив позивач у справі № 524/6240/15-ц, посиляючись на те, що відповідач чинить перешкоди у виконанні укладеного між ними спадкового договору: відмовляє в доступі до будинку, викидає продукти харчування, придбані позивачем, і приготовану ним їжу. Оскільки ці факти відповідач не заперечував, суд поклав на нього обов'язок не чинити перешкоди у виконанні спадкового договору [14].

Повертаючись до положень ст. 1307 ЦК, зазначимо, що як ще один обов'язок відчужувача виділяють **обов'язок утриматися від складення заповіту щодо обумовленого в договорі майна**. На початку існування інституту спадкового договору висловлювалися побоювання щодо начебто добровільного обмеження відчужувачем свого права скласти заповіт, що мало б призвести до невідповідності положень глави 90 ЦК закону як таких, що обмежують правоздатність особи. Однак згодом українські цивілісти обґрунтували: як у разі покладення обов'язку утриматися від відчуження об'єкта договору не можна говорити про відмову відчужувача від права власності, так і спадковий договір жодним чином не обмежує правоздатність особи. Передусім правоздатність передбачає здатність особи мати права, і в цьому разі право скласти заповіт відчужувач усе ж має. Є.О. Рябоконт справедливо зазначає, що складений раніше заповіт, який охоплює те саме майно, що й спадковий договір, залишається чинним; крім того, з моменту складання заповіту й до моменту смерті відчужувача за спадковим договором можуть настати юридичні факти, які унеможливають спадкування за заповітом у повному обсязі; в обох випадках питання щодо чинності заповіту вирішуватиметься на момент від-

криття спадщини [25, с. 1189–1190]. Справді, відчужувач не обмежений у праві скласти заповіт на обумовлене в спадковому договорі майно, так само як і на будь-яке інше майно, до того ж нотаріус, у свою чергу, не наділений правом перевіряти належність заповідачеві майна. Якщо припустити ситуацію, у якій відчужувач склав заповіт, а набувач дізнався про це й вимагає розірвання договору, то виникне логічне запитання: а чи порушені таким заповітом права набувача? Нікчемність заповіту, зазначена в ст. 1307 ЦК, розкриває свою сутність після смерті відчужувача: так чи інакше, перевагу, без сумніву, матиме спадковий договір. Тому навряд чи права набувача порушені таким чином, так само навряд заповіт може визнаватися недійсним із моменту складання. Отже, і покладення обов'язку не посвідчувати заповіт, предметом розпоряджень за яким є те саме майно, що й за спадковим договором, не має сенсу. У цьому аспекті положення ст. 1307 ЦК потребує уточнення та узгодження з нормами ЦК про правочини й, зокрема, заповіт.

Важливо, утім, зазначити, що специфічність природи спадкового договору не дає змоги беззастережно говорити про його двосторонність. Визнаючи взаємний характер прав та обов'язків сторін від укладення договору до смерті відчужувача, варто розуміти, що останній факт тягне за собою втрату цим зобов'язанням кредитора, який міг би вимагати виконання обов'язків набувача, а нотаріус або особа, визначена в ч. 3 ст. 1307 ЦК України, хоча й наділені законом правом контролювати дії набувача, проте не можуть уважатися кредиторами за спадковим договором [24, с. 165]. Тобто за допомогою передбачених у ст. 1307 ЦК заходів можуть забезпечуватися інтереси учасників спадкового договору лише до того часу, поки відносини сторін мають характер двостороннього зобов'язання, тобто до моменту смерті відчужувача [8, с. 14]. Ми не можемо погодитися з тією думкою, що цей факт неодмінно призводить до припинення договору у зв'язку з його виконанням

і до переходу права власності на обумовлене майно до набувача [23, с. 288], оскільки ст. 1305 і ч. 3 ст. 1307 ЦК передбачають можливість покладення на набувача таких розпоряджень відчужувача, які варто виконати після відкриття спадщини (вочевидь, більш правильно говорити про смерть останнього). Навряд чи доцільним буде набуття майна набувачем до виконання ним розпоряджень такого характеру.

Зважаючи на трансформацію природи спадкового договору після смерті відчужувача, може виникнути проблемна ситуація, коли померлий за життя не дотримався одного зі своїх обов'язків, пов'язаних зі збереженням об'єкта договору (наприклад, відчужив чи знищив його), а набувач дізнався про це вже після смерті свого контрагента. Така ситуація є цілком можливою, позаяк виконання відчужувачем обов'язку утриматися від відчуження рухомого майна, що не підлягає державній реєстрації, або обов'язку зберігати обумовлене в договорі майно не забезпечене належним чином.

Ураховуючи нетиповість спадкового договору, а також притаманний римському праву підхід до класифікації двосторонніх (синалагматичних) договорів залежно від моменту виникнення взаємності прав та обов'язків їх сторін [14, с. 375], цей договір можна визначати як *синалагматичний із доконаною синалагмою*, оскільки набувач і відчужувач мали права й обов'язки з моменту укладення договору.

Висновки. Загальний аналіз змісту положень глави 90 ЦК доводить: нормативне врегулювання спадкового договору давно потребує розширення й удосконалення. Це насамперед зумовлено практичними потребами учасників цивільних правовідносин, які є значно ширшими за зміст наявних нині положень. Для будь-якого інституту зобов'язального права надзвичайно важливим є чітке розуміння суб'єктами свого правового статусу в цих відносинах. Однак новизна спадкового договору для українського цивільного

права, поверховість його нормативного врегулювання й відсутність єдності щодо розуміння його природи позбавляють сторін такої можливості. Так, зокрема, досі невизначеним лишається правовий статус відчужувача, його обов'язки за спадковим договором. Це не просто призводить до наукових дискусій, а й ставить права та інтереси іншої сторони під ризик порушення.

На наш погляд, із *природи спадкового договору впливає комплекс обов'язків*, якими аргіогі обтяжений відчужувач, тобто вони існують незалежно від наявності чи відсутності в умовах цього договору окремо передбачених сторонами додаткових зобов'язань відчужувача. Такий комплекс спрямований передусім на забезпечення задоволення інтересів набувача в майбутньому: це, зокрема, обов'язок не відчужувати (утриматися від відчуження) обумовлене в спадковому договорі майно; обов'язок не допускати втрати таким майном, щодо якого укладено цей договір, його якостей чи погіршення його стану. Такий перелік можна значно розширити за згодою сторін. Незважаючи на те що ці обов'язки вважаємо такими, що впливають із природи спадкового договору, доцільно було б закріпити їх у змісті глави 90 ЦК, а також передбачити можливість набувача змінити або розірвати договір у разі порушення контрагентом своїх обов'язків.

Зазначене дає підстави стверджувати про *двосторонній* характер спадкового договору. Однак варто пам'ятати, що останній розрахований на тривалу дію, а також на такий юридичний факт, як смерть відчужувача.

Анотація

Стаття присвячена одному з найбільш дискусійних інститутів цивільного права – спадковому договору. У роботі наводяться аргументи й міркування на користь його двосторонності до моменту смерті набувача, а отже, наявності обов'язків не лише в нього, а й у відчужувача, чий правовий статус досі залишається недостатньо врегульованим цивільним законодавством України.

Ґрунтуючись на аналізі праць вітчизняних цивілістів і судової практики, зроблено висновок, що з природи спадкового договору впливає комплекс обов'язків, якими аргіогі обтяжений відчужувач, тобто вони існують незалежно від наявності чи відсутності в умовах цього договору окремо передбачених сторонами додаткових зобов'язань відчужувача.

Ураховуючи очевидний особистий характер спадкового договору, про правонаступництво в цьому зобов'язанні говорити не доводиться. Зі *смертю відчужувача* набувач утрачає можливість вимагати від кредитора виконання його обов'язків, а тому із цього моменту договір *набуває ознак одностороннього*.

Питання захищеності прав та інтересів сторін у спадковому договорі нерозривно пов'язане з ефективністю забезпечення виконання ними своїх обов'язків. Однак цей аспект має низку теоретико-правових проблем: зокрема, не вирішеним залишається забезпечення виконання обов'язку не відчужувати визначене в спадковому договорі рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації, адже, по суті, накладання дієвої заборони на вчинення такого відчуження наразі неможливе, унаслідок чого інтереси відчужувача підпадають під загрозу порушення. Це питання має підлягати якнайшвидшому нормативному врегулюванню. Зокрема, пропонуємо прямо визначити в змісті положень глави 90 ЦК не тільки обов'язки відчужувача, а й можливість набувача в разі їх невиконання контрагентом вимагати зміни чи розірвання спадкового договору, і в обох випадках – відшкодування завданої таким порушенням шкоди.

Отже, зазначене дає всі підстави стверджувати про нетиповість спадкового договору порівняно з іншими інститутами зобов'язального права. Така специфічність, без сумніву, вимагає особливих підходів як до розуміння природи цього договору, так і до його законодавчого врегулювання.

До переліку обов'язків відчужувача можна зарахувати обов'язок не відчужувати (утриматися від відчуження) обумовлене в спадковому договорі майно; обов'язок не допускати втрати майном, щодо якого укладено цей договір, своїх якостей чи погіршення його стану. Такий перелік можна значно розширити за згодою сторін. Незважаючи на те що зазначені обов'язки є такими, що випливають із природи спадкового договору, обґрунтовується доцільність їх закріплення в змісті глави 90 ЦК, а також передбачення можливості набувача змінити або розірвати договір у разі порушення його контрагентом своїх обов'язків.

Обґрунтовується недоцільність зараховувати до обов'язків відчужувача обов'язок не посвідчувати заповіт, предметом розпорядження за яким є те саме майно, що й за спадковим договором, а також обов'язок не ухилятися від прийняття виконання набувачем зобов'язання.

У статті також наголошується на низці проблем і недоліків, які нині значно ускладнюють нормальне функціонування правовідносин, що виникають унаслідок укладання спадкового договору: зокрема чинне законодавство, не обмежуючи предмет цього правочину тільки нерухомістю, практично унеможливує накладення заборону відчуження, передбачену ч. 1 ст. 1307 ЦК та п. 8.7 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, більшості категорій рухомого майна.

Отже, права набувача на отримання обумовленого в договорі майна опиняються під надто великим ризиком порушення з боку відчужувача, а тому надзвичайно важливим видається законодавче визначення обов'язків останнього.

Ключові слова: спадковий договір, набувач, відчужувач, обов'язки відчужувача, забезпечення спадкового договору, сингулярне правонаступництво.

Chuprii D.Yu. Obligations of the alienator in the inheritance agreement under the civil law of Ukraine

Summary

The article is devoted to the one of the most controversial institutes of the civil law – the inheritance agreement. There are arguments about sinallagmatic nature of this agreement until the moment of an alienator's death. It means that the the alienator as well as alienee has a number of obligations. But for long time the legal settlement of his legal status under Ukrainian civil law is not so high.

The article consists an analyse of the Ukrainian scientists' works and judicial practice. On its ground the author has opportunity to make conclusion that the inheritance agreement's nature implies the following duties of the alienator a priori: the obligation to refrain from alienation of the agreement's object; the obligation not to evade the acceptance by the acquirer of its contractual obligations; to not allow the loss property or its qualities. These obligations exist regardless of their provision in the terms of the contract, and their number can be wider. The author also substantiate why it is inexpedient to count to this number the following duties: the obligation to refrain from making a will and the obligation to accept performance of the contract by the counterparty.

The institute of the inheritance agreement under the civil law of Ukraine has a big number of problems because of an effect of the shortcomings of the legislation. For example, this work includes the problem of the actual impossibility of a notary to impose a ban on the alienation of movable property of the alienator, so this problem may lead to a risk of violating the rights of the alienee. This is only one of the large number of reasons why clear legislating of the alienators' obligations is important for normal civil law relations.

The inheritance agreement was unknown to Roman law, and in its modern form in Ukraine is different in comparison with the contracts of this type that exist in the legal systems of foreign countries

today. Therefore, this gives opportunity to say that the inheritance contract in the civil law of Ukraine is atypical in comparison with other institutions of contract law. This specificity requires the special approaches both to understanding the nature of this agreement and to its legislative regulation.

Key words: the inheritance agreement, the alienee, the alienator, the alienator's obligations, the synallagmatic nature of the inheritance agreement, the singular succession.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми спадкового права : навчальний посібник / за заг. ред. проф. Ю.О. Заїки, ст. наук. спів. О.О. Лов'яка. Київ : КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.
2. Гриняк А. Дискусійні питання правової природи спадкового договору. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 46–51.
3. Договірне право України. Загальна частина : навчальний посібник / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. ; за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 896 с.
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : монографія. 2-е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
5. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва : Юрид. лит., 1975. 880 с.
6. Кравченко О.Ю. Елементи, форма та предмет спадкового договору. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право»* : збірник наукових праць. 2010. Вип. 9. С. 179–186.
7. Кравченко О.Ю. Поняття та ознаки спадкового договору. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право»*. 2010. Вип. 9. С. 95–100.
8. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2004. 20 с.
9. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 90–105.
10. Маркович Х.М. Особливості правової природи спадкового договору в цивільному законодавстві України. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1 2015. С. 84–88.
11. Баранник Н.М., Синельник А.П. Наследство. Наследники. Наследование : учебно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. 214 с.
12. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / Ю.Б. Бек та ін. ; ред. В.М. Коссака. Київ : Істина, 2004. 976 с.
13. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / перероб. і допов. за заг. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. 6-те вид. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 1048 с.
14. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
15. Рішення Автозаводського районного суду від 1 лютого 2016 року у справі № 524/6240/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55361242>
16. Рішення Довгинцівського районного суду від 17 вересня 2012 року у справі № 411/2327/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26070480>
17. Рішення Жовтневого районного суду від 10 лютого 2015 року у справі № 212/9199/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42702571>
18. Рішення Криворізького районного суду від 8 листопада 2019 року у справі № 177/1631/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85721484>
19. Рішення Орджонікідзевського районного суду від 3 червня 2016 року у справі № 265/649/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58226264#>

20. Рішення Рівненського районного суду від 18 листопада 2014 року у справі № 570/3975/14-ц.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42181758>
21. Римское частное право : учебник / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва, 1996.
22. Ромовская З. Проблемы наследственного договора. *Pravo.ua*. Вып. № 44 (306). URL: <https://pravo.ua/articles/problemy-nasledstvennogo-dogovora/>
23. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право. Академічний курс : підручник. Київ : Дакор, 2013. 304 с.
24. Рябоконт Є.О. Розвиток доктрини спадкового договору. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Ю.О. Заїка, Н.Б. Солтис, В.В. Проценко, Є.О. Рябоконт ; відп. ред. академік НАПрН України В.В. Луць. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 146–170.
25. Рябоконт Є.О. Спадковий договір. *Договірне право України. Особлива частина* : навчальний посібник / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. ; за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 1170–1191.
26. Савельєва М.О. Особливості спадкового договору в цивільному законодавстві України: теоретичні аспекти. *Сучасна цивілістика: тенденції та специфіка розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 квітня 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 45–50.
27. Самчук-Колодяжна З.Ф. Особливості спадкового договору: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 20. Частина II. Том 1. С. 240–242.
28. Слома В.М. Спадковий договір за законодавством України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 25. С. 144–148.
29. Заїка Ю.О., Рябоконт Є.О. Спадкове право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
30. Шама Н.П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.03 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008.